Pr. Conf. Univ. Dr.
Constantin Necula

Iconologia Ethosului moral în opera Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul – despre profetism cultural

Un an dedicat unui sfânt de talia culturală a Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul a suscitat o serie de cercetări de amploare. Riscul epuizării sale, ca subiect de analiză, e departe. Moral îi suntem datori și nu ne poate fi indiferent în ce direcție ne vom dezvolta cunoașterea teologică a faptelor sale. Teolog mistic și arhiereu dinamic, Antim Ivireanul e din neamul marilor predicatori ai vremii, depășindu-i prin proiecte și construcții ale unei arhitecturi cerești. Despre această complexă moștenire duhovnicească[1] scria Părintele Vasile Gordon atunci când consemna aspectele legate de Mitropolitul Antim ca educator prin opera sa. El prezintă numai câteva aspecte, selectiv: „Unele sunt de factură administrativă (ca, de pildă, ctitoriile și alte lucrări din vremurile în care a exercitat funcțiile de răspundere – egumen, stareț, episcop și mitropolit), altele țin de preocupările culturale, cu implicații pastoral-misionare (în special tipăriturile, dar și *Didahiile*, dimpreună cu toate celelalte cuvântări, păstrate sau nu). Despre toate s-a scris foarte mult, bine și frumos, încât nu ne revine decât să observăm *caracterul lor educativ* (s.VG), pe de o parte, ale operelor Sfântului Mitropolit, pe de alta, ale celor care le-au studiat și au scris despre ele. Între cele mai „vizibile" se înscriu cele 64 de cărți tipărite și Locașul Sfânt al Mănăstirii Antim. Li se adaugă, desigur, *Didahiile*, apărute postum. Mai puțin cunoscut, de pildă, este faptul că între piesele așezământului mănăstiresc Antim, mitropolitul-ctitor a întemeiat și prima bibliotecă publică de împrumut din Țara Românească"[2]. Apoi el consemnează un nou element important în descrierea modului în care personalitatea sa a fost legată de ethosul vremii sale: „Prin întreg felul său de a fi, Sfântul Antim ni se dezvăluie ca personalitate foarte aten-

1 O prezentare pe scurt a vieții Mitropolitului Antim Ivireanul și a bibliografiei aferente cunoașterii operei sale în *Enciclopedia Ortodoxiei Românești* (coord. Acad. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu), București, 2010, pp. 30-31 (art. semnat M[ircea] P[ăcurariu]).

2 Pr. prof. univ. dr. Vasile Gordon, *Sf. Ier. Mc. Antim Ivireanul – Educatorul* în vol. *Slujirea catehetică și omiletică a Sfintei Biserici în vederea educării religioase a tineretului orthodox – istoric și actualitate. Sf. Mc. Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești model al educației prin cultură. Simpozionul profesorilor universitari de catehetică și omiletică din România (30 octombrie - 1 noiembrie 2016)*, Ed. Bibliotheca, Târgoviște, 2016, p. 90.

tă nu doar la chestiunile „mari", în sensul de vizibilitate sporită, ci şi la „detalii", atât în plan administrativ, cât şi cultural, ori pastoral – misionar în genere. Şi, aşa cum se ştie, detaliile dau valoare lucrurilor şi lucrărilor „mari" (...)"[3]. Efortul educaţional al Mitropolitului Antim pare să fie, arc peste timp, reconstruit în cuvinte simple de un alt mare şi sfânt arhiereu, Sfântul Nectarie al Eghinei, care, într-un cuvânt despre formarea tinerilor pentru societate, scria: „... ştiinţele fără o bună educaţie, fără cunoaşterea de sine, mai mult vatămă decât folosesc. Iar despre faptul că buna educaţie este de trebuinţă, iată ce spune filosoful Antichităţii, adevăratul înţelept, Platon: „Nu există o mai cumplită şi mai puternică lipsă de experienţă în toate, nici un rău mai mare, decât experienţa în multe domenii şi multa învăţătură unită cu o educaţie rea, fiindcă aceea aduce o pagubă mult mai mare" (Kratylos). Acest adevăr l-a mărturisit fiecare epocă prin multe exemple, care nici în epoca noastră, din păcate, nu sunt uşor de numărat. Câţi oameni de ştiinţă, chiar şi astăzi, datorită lipsei educaţiei religioase, a cunoaşterii de sine, datorită necunoaşterii lucrurilor dumnezeieşti şi omeneşti, învaţă învăţături stricătoare de suflet şi pline de toată rătăcirea? Câţi oare, zdruncinaţi ei înşişi datorită lipsei convingerilor religioase sănătoase, caută să zguduie din temelie convingerile celor mai simpli şi mai nepricepuţi, făcându-se vinovaţi de mii de rele? Câţi oare şi astăzi, punând ca măsură în acţiunile şi sfaturile lor, nu omul în întregime, după cum zicea Socrate, cel ce s-a primejduit pentru adevăr, ci propria lor persoană, şi folosind ca măsură propria judecată, nu reiau cu emfază zisa lui Protagoras: „Orice ar crede despre un lucru, aceea şi este. Ceea ce i se pare fiecăruia, aceea şi este în mod sigur?" Aceştia definesc lucrurile nu aşa cum sunt ele în ele însele şi în conformitate cu natura lor, ci cum li se năzăreşte lor, răsturnându-le pe toate? Dar Socrate le răspunde acestora zicând: „Lucrurile însele au o anumită natură stabilă în ele însele, nu prin raportare la noi – astfel încât să fie târâte în sus şi în jos de imaginaţia noastră" (*Kratylos*). Astfel, lucrurile nu sunt cum ni se par nouă, nici nu sunt aranjate de noi, pentru că acestea privesc esenţa. Prin urmare, măsura nu este omul, ci omul în întregime, nu ceea ce i se pare fiecăruia, aceea şi este în mod sigur, ci ceea ce învaţă adevărul mărturisit de către toţi, aceea este în mod sigur ceea ce este regula dreaptă, impusă de raţiune, comună tuturor, aceea este în mod sigur. Prin urmare, adevărul întreg, opinia generală, care izvorăşte din observaţiile generale, acesta este în mod sigur. Aceasta învaţă evlavia, dreptatea, adevărul şi ştiinţa. Omul atotcuprinzător, adică omenirea, a primit şi a păstrat adevărurile despre Dumnezeu şi despre om, şi doar ea poate să se exprime despre acestea şi despre cele ce au legătură cu acestea. Ştiinţa, lepădându-se de învăţătura despre omul privit ca întreg, ia totuşi această învăţătură ca temă de cercetare. Dar nu are întâietate cuvântul oamenilor de ştiinţă care se îndreaptă în mod adevărat spre o filosofie sănătoasă..."[4]. Din acest adevăr cu substanţă patristică neperisabilă îşi va fi tras seva creatoare şi gândirea pastorală şi culturală a Mitropolitului Antim. Fie şi asumarea statutelor sale diverse (transfug, rob, eliberat, tipograf, editor ori scriitor, propovăduitor şi tâlcuitor al tainelor umane) au generat un ethos cultural bogat, irepetabil în

3 *Ibidem*, p. 90.

4 Sfântul Nectarie al Eghinei, *Cultura clasică greacă, pedagog spre Hristos*, Ed. Sfântul Nectarie, Arad, 2016, pp. 36-37. Cuvântul către tineri, intitulat *Formarea tinerilor pentru societate*, a fost publicat pentru întâia dată în 1894, fiind rostit la Gimnaziul din Lamia (cf. nota de subsol, pg. 21).

„...măsura nu este omul, ci omul în întregime, nu ceea ce i se pare fiecăruia, aceea și este în mod sigur, ci ceea ce învață adevărul mărturisit de către toți, aceea este în mod sigur ceea ce este regula dreaptă,..."

istoria noastră modernă. Cu el începe un profetism cultural care deschide calea unui alt fel de iluminism decât cel propus prin filiera umanismului masonic ori al iluminărilor democrate de mai târziu.

Pentru a înregistra în pleroma Bisericii o atare forță duhovnicească, Mitropolitul Antim avea nevoie de un fundament eliberat de contextualități și atent la istoria imediată. Fenomenologia socială propusă de el este identificabilă în întreg efortul său ctitoricesc și în mentalitatea sa de profetism cultural. E suficient să amintim de *Testamentul* alcătuit la vremea temeluirii Mănăstirii Antim (1713) – structurat în 32 de capete a căror plinire era obligatorie an de an, crug al unei gândiri iconomice ample ori de prefețele ori postfețele lucrărilor tipărite în care sunt surprinse ecouri ale unei gândiri culturale aplicate în paradigma unei contemporaneități fără sfârșit.

Pentru a înțelege importanța ethosului în puterea evocatoare a Evangheliei întru convertirea lumii merită amintit un predicator american, John Shaw: „Este adevărat că Dumnezeu poate lucra prin orice mijloace dorește, chiar și printr-un predicator scandalos, îngâmfat și egoist, însă nu aceasta este metoda Sa obișnuită. Vulpile și lupii nu sunt folosiți de natură ca să dea naștere la oi. Cine a auzit să se fi făcut mult bine sufletelor de către predicatori care nu predică și trăiesc în puterea dragostei, care nu lucrează cu o lumină clară și convingătoare și care nu sunt marcați de seriozitate sfântă și vie? Focul se aprinde cu foc"[5]. Surprindem același pathos edificator de metaforă mântuitoare și în ceea ce este consemnat ca fiind text antimian. Un foarte bun teoretician al omileticii moderne, tradus în limba română, Bryan Chapell, ne ajută să înțelegem relația dintre elementele ce alcătuiesc mesajul retoric și modul în care acesta se regăsește în propovăduirea creștină: „Distincțiile retorice clasice făcute de Aristotel, deși nu sunt de inspirație divină, ne pot ajuta să înțelegem elementele fundamentale ale oricărui mesaj pe care îl predicăm, astfel încât să nu-i mai facem pe alții să se împiedice inutil de conținutul sau de forma mesajului nostru. În retorica clasică, orice mesaj cu tentă persuasivă conține trei elemente:

5 John Shaw, *The Character of a Pastor according to God´s Heart*, Soli Deo Gloria Publications, Ligonier, Pa, 1992, pp. 3-4.

– *Logos*: conținutul verbal al mesajului, inclusiv structura și logica lui;
– *Pathos*: elementele emoționale ale mesajului, inclusiv pasiunea, fervoarea și sentimentul pe care vorbitorul le transmite, iar ascultătorii le experimentează;
– *Ethos*: caracterul aparent al vorbitorului, conturat în primul rând pe baza preocupării sale mărturisite pentru beneficiul ascultătorilor. Aristotel credea (lucru confirmat de numeroase studii moderne) că ethosul este elementul cel mai puternic al mesajului persuasiv.

(...) „În adevăr, Evanghelia noastră v-a fost propovăduită nu numai cu **vorbe** (logos) și cu **puterea**, cu Duhul Sfânt și cu o mare **îndrăzneală** (pathos). Căci știți că din dragoste pentru voi **am fost așa** (ethos) printre voi (I *Tesaloniceni* 1.5)". Pavel exemplifică importanța fiecăruia dintre aceste elemente de persuasiune în prima sa epistolă către tesaloniceni. Deși cuvintele sale nu sunt cele folosite de Aristotel, ele fac trimiteri la anumite elemente din categoriile oratorului clasic și ne reamintesc de faptul că abilitatea nu poate conferi putere mesajului dacă inima și caracterul vorbitorului nu validează adevărurile rostite. (...) Semnificativ este faptul că (Sf.) Pavel descrie viața sa ca fiind un factor de influență asupra modului în care este recepționat mesajul, oferind astfel confirmarea biblică a ideii că ethosul este o forță deosebit de puternică în procesul obișnuit al convingerii spirituale. Pavel face referire la comportamentul și compasiunea lui nu doar ca dovezi ale „marii îndrăzneli" pe care a avut-o ci și ca surse ale „puterii" mesajului său. Deși această carte (a lui Chapell, n. NC) de metodă omiletică se concentrează în mod necesar pe elementele logosului și ale pathosului în predicare, accentul pus de Biblie ne amintește că la baza lucrării unui păstor stă caracterul său. Chiar dacă elocvența este gloria pământească a predicării ei, esența ei veșnică este credincioșia[6]". Cred că și în cazul propovăduirii lui Antim, mitropolitul sfânt, predica lui este adevărul turnat în personalitatea sa (cf. definirii date de Philips Brooks[7], de nenumărate ori în textele sale, *Didahiile* cele dintâi, obligând predicatorul modern la reflectare asupra propriei creșteri duhovnicești. Mitropolitul isihast, care stăpânea cu ușurință și duhul filocalic și verbul propedeuticii oratorice, propune nu doar un logos remarcabil[8] și un pathos ziditor – pe care-l putem cel mult intui, ci și un model de viață, o iconologie de trăire, un ethos care merită identificat.

Desigur că nu este în intenția acestui articol să epuizeze istoria epocii brâncovenești și segmentul iconologic al prezenței Mitropolitului Antim în context. Fundamentală pentru a înțelege duhul epocii rămâne, din punctul nostru de vedere, volumul editat de Academia Română și Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (coordonator Drd. Anca Beatrice Todireanu), *Civilizația epocii Brâncovenești*[9]. Printre studiile care ne ajută la înțelegerea istoriei ethosului personal al lui Antim rămân de referință *Lectura ca desfătare intelectuală și lumină spre mântuirea sufletului în epoca brâncovenească* a Arhimandritului Dr. Policarp Chițulescu[10], *Activitatea tipografică în timpul lui Constantin Brâncoveanu* realizat de Dr. Doru Bădără[11], „Arhitectura brâncovenească", studiu propus de Prof. Univ. Dr. arh.

6 Bryan Chapell, *Predicarea cristocentrică. Răscumpărarea Predicii expozitive*, (ed.2), Ed. Făclia, Oradea, 2008, pp. 35-37.
7 *Ibidem*, p. 37.
8 Excelent analizat de Eugen Negrici în lucrarea *Antim Ivireanul - Logos și personalitate*, ed. III-a, îngrijită de Pr. Ștefan Zară, Ed. Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, Râmnicu-Vâlcea, 2016, 228 p.
9 Monitorul Oficial, Editură și Tipografie, București, 2014, 387 p.
10 Vol. cit., pp. 48-68.
11 *Ibidem*, pp. 100-128.

Sorin Vasilescu[12], precum și studiul „Aspecte de viață bisericească din vremea domniei Sfântului Voievod Constantin Brâncoveanu în cronica logofătului Radu Greceanu" a Părintelui Dr. Florin Șerbănescu[13], fără ca prin aceste remarci să diminuăm cu ceva celelalte studii care relevă arta, cultura ori viața politico–socială a vremii. Toate sunt un panaceu de vindecare a clișeelor lansate pe seama minunatului ivirean care avea să se dovedească ca una dintre personalitățile–priză la cultura românească și, prin el, universală. Mă refer, de exemplu, la încercarea disperată a minunatului G. Ștrempel care conferă epocii brâncovenești o imagologie apocaliptică în cheie comunistă, probabil și în disperata dorință de a publica predicile lui Antim Ivireanul la leatul 1962 după Hristos și 17 ani după instaurarea comunismului[14]. Paginile vor fi reluate și în ediția de *Opere*[15] dar o ediție ulterioară va elucida astfel de „compromisuri", Gabriel Ștrempel scriind: „când mă gândesc la câte greutăți am întâmpinat ca să străbat prin fioroasa cenzură texte îmbibate total de ideologie religioasă, îmi vine să cred că numai duhul lui Antim m-a ajutat, aruncând citate asupra ochilor și minții păzitorilor comuniști. Trecând prin sita foarte deasă lucrurile mari, contribuțiile mărunte n-au mai împiedicat piedici. Iar când a apărut ediția *Opere* în 1972, nimeni n-a făcut opoziție. Drept este că și lucrurile s-au mai domolit, problemele religioase părăsind treptat scena preocupărilor politice și ideologice ale partidului comunist"[16]. De aici nevoia unei reevaluări negrăbite și pertinente a ethosului prin care Mitropolitul Antim Ivireanul, sfântul propovăduitor, a marcat oamenii vremii sale prin mărturisirea sa.

Suntem oare dispuși să admitem că propovăduirea Mitropolitului Antim Ivireanul ne poate ajuta la identificarea unei iconologii legate de profetismul său cultural? Putem să luăm câteva exemple, așa cum le identificăm pe scurt în textele sale:

– viața morală dezordonată a multor creștini
– lipsa convingerii în Spovedanie
– mereu lipsa de timp în împlinirea vieții duhovnicești
– recomandări pentru îmbunătățirea vieții de creștin
– sporirea credinței în Dumnezeu
– postirea și cercetarea bisericii, pocăința și spovedania

12 *Ibidem*, pp. 130-162.
13 *Ibidem*, pp. 322-364.
14 Ediția *Predicilor*, apărută la Editura Academiei Republicii Populare Române în 1962 (322 pg.) are în paginile sale, pp. 6-8 din Introducere, de exemplu, o interpretare în cheia istoriei în viziunea învingătorului, care nu reduce însă din calitatea textului ulterior ori din abnegația lui Ștrempel pentru textul românesc vechi și cultura Bisericii Ortodoxe.
15 Ed. Minerva, 1972, 472 p.
16 În *Cuvânt înainte* la vol. *Didahii*, Ed. Minerva, București 1997, p. VI.

– cinstirea preoților de către laici și implicarea lor în viața credincioșilor[17].

Desigur că o mai atentă surprindere a tematicii antimiene[18] aduce o mai atentă identificare a modului în care personalitatea Vlădicului a influențat conținutul vieții cetății ori ecclesiei brâncovenești. E un efort care merită să fie făcut? Fără îndoială. Pentru că este vremea redescoperirii modelelor prin care Evanghelia a rodit în pleroma Bisericii din miezul istoriei țării noastre.

17 Am subliniat numai câteva aspecte revelate de studiul Pr. Miron Erdei, „Actualitatea tematicilor abordate de Mitropolitul Antim Ivireanul în opera sa omiletică", în vol. *Slujirea catehetică și omiletică a Sfintei Biserici...*, ed. cit., pp. 115-122. În același volum, Pr. lect. univ. dr. Nicușor Beldiman dezvoltă o cercetare pe tema: „Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – contemporanul nostru. Valențe actuale ale educației religioase", pp. 123-137.

18 Detalii pot fi urmărite în drd. Petru Rădășanu, *Tematica Didahiilor Mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Studii Teologice", nr. 5-8/ 1977, pp. 552-569, iar pentru problematica privind cultura sa dogmatică, Pr. dr. Nicolae Alexe, *Învățături dogmatice în Didahiile lui Antim Ivireanul*, în „Studii Teologice", nr. 10/ 1977, pp. 708-719.